

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 930.1:101

DOI 10.33514/1694-7851-2025-4/2-574-582

Кочкорова Д.А.

философия илимдеринин кандидаты

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

dkochkорова@mail.ru**Жумабек уулу Т.**

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

turgunbekzumabekuulu@gmail.com**ТАРЫХЫЙ ПРОЦЕССИ ТҮШҮНҮҮНҮН НЕГИЗГИ ЫКМАЛАРЫ: ПОЗИТИВИЗМ,
МАРКСИЗМ, СТРУКТУРАЛИЗМ ЖАНА ПОСТМОДЕРНИЗМДИН
САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗИ**

Аннотация. Макалада тарыхый процессти түшүнүүнүн негизги теориялык-методологиялык ыкмалары – позитивизм, марксизм, структурализм жана постмодернизм салыштырма түрдө талданат. Ар бир багыттын философиялык негиздери, тарыхый кубулуштарды түшүндүрүү өзгөчөлүктөрү жана тарыхтагы субъектин ролу каралат. Ар бир ыкманын артыкчылыктары жана чектөөлөрү белгиленет. Позитивизм илимий фактыларга таянууну камсыз кылса, марксизм коомдук-экономикалык системалуулукка көңүл бурат, структурализм ички түзүлүштөргө жана белгилер системасына, ал эми постмодернизм көп маанилүүлүккө жана сынчыл ой жүгүртүүгө багытталган. Азыркы тарыхнаамада бул ыкмаларды интеграциялоо зарылчылыгы белгиленет. Изилдөө тарых жана философиянын ортосундагы тармак аралык деңгээлде жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: тарыхый процесс, методология, позитивизм, марксизм, структурализм, постмодернизм, историография, философия тарыхы, парадигма, интерпретация.

Кочкорова Д.А.

кандидат философских наук

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

dkochkорова@mail.ru**Жумабек уулу Т.**

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

turgunbekzumabekuulu@gmail.com**ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА:
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОЗИТИВИЗМА, МАРКСИЗМА, СТРУКТУРАЛИЗМА
И ПОСТМОДЕРНИЗМА**

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ основных теоретико-методологических подходов к пониманию исторического процесса – позитивизма, марксизма, структурализма и постмодернизма. Рассматриваются философские основания каждого направления, особенности объяснения исторических явлений и роль субъекта в истории. Отмечаются преимущества и ограничения каждого подхода. Позитивизм предполагает опору на научные факты, марксизм – на социально-экономическую систематику, структурализм – на внутренние структуры и системы знаков, а постмодернизм – на многозначность и критическое мышление. Отмечается необходимость интеграции этих подходов в современной историографии. Исследование проводилось на междисциплинарном уровне между историей и философией.

Ключевые слова: исторический процесс, методология истории, позитивизм, марксизм, структурализм, постмодернизм, историография, философия истории, научное познание, парадигма, интерпретация.

D. Kochkorova

Candidate of Philosophy

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

dkochkorova@mail.ru

T. Zhumabek uulu

master's student

Kyrgyz State University named after I. Arbaev

Bishkek c.

turgunbekzumabekuulu@gmail.com

MAIN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE HISTORICAL PROCESS: COMPARATIVE ANALYSIS OF POSITIVISM, MARXISM, STRUCTURALISM AND POSTMODERNISM

Abstract. This article provides a comparative analysis of the main theoretical and methodological approaches to understanding the historical process: positivism, Marxism, structuralism, and postmodernism. The philosophical foundations of each school, the specific explanations of historical phenomena, and the role of the subject in history are examined. The advantages and limitations of each approach are highlighted. Positivism relies on scientific facts, Marxism on socioeconomic systematics, structuralism on internal structures and systems of signs, and postmodernism on polysemy and critical thinking. The need to integrate these approaches in modern historiography is noted. The study was conducted at an interdisciplinary level between history and philosophy.

Keywords: historical process, methodology of history, positivism, Marxism, structuralism, postmodernism, historiography, philosophy of history, paradigm, interpretation, theory of knowledge.

Азыркы убакта тарых илими изилдөө методологиясы жаатында терең өзгөрүүлөргө дуушар болууда, ал методологиялык плюрализм жана салттуу баяндоолордун кризиси менен мүнөздөлөт. Постклассикалык илимдин контекстинде дисциплиналар аралык мамилелердин

мааниси өсүп, натыйжада тарыхый процесстин салттуу теорияларын кайра карап чыгуу зарылдыгы жаралууда. Позитивизм, марксизм, структурализм жана постмодернизм 19- жана 20-кылымдарда тарыхнааманын интеллектуалдык ландшафтын калыптандырган негизги тенденцияларды билдирет. Тарыхты таанып-билүүдөгү негизги теориялык-методологиялык тенденцияларды – позитивизмди, марксизмди, структурализмди жана постмодернизмди изилдөө тарыхый ой жүгүртүүнүн өнүгүшүндөгү мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоого жана илимий рационалдуулуктун чектерин, классикалык жана заманбап мамилелерди интеграциялоонун мүмкүн болгон жолдорун аныктоого мүмкүндүк берет. Тарыхый методология маселелери К. Поппер, М. Фуко, Э. Гидденс, А. Тойнби жана Ю. Лотман сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде активдүү талкууланып келет. Бул темага олуттуу кызыгуу болгонуна карабастан, негизги методологиялык тенденциялардын философиялык негиздерин комплекстүү салыштырмалуу талдоо жетишсиз, бул изилдөөнүн актуалдуулугун аныктайт. Көптөгөн басылмаларга карабастан, бул теорияларды бирдиктүү тарыхый-философиялык парадигманын алкагында синтездөөгө мүмкүндүк берген бирдиктүү мамиле азырынча иштелип чыга элек.

Изилдөөнүн объектиси тарыхый билимдин теориясы жана методологиясы болуп саналат. Ал эми предмети катары философияда жана тарых илиминде тарыхый процессти чечмелөөнүн негизги ыкмалары каралат. Изилдөөнүн максаты катары тарыхый процессти түшүнүүнүн философиялык жана методологиялык ыкмаларын салыштырмалуу талдоо болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер каралат: позитивизмдин, марксизмдин, структурализмдин жана постмодернизмдин философиялык негиздерин изилдөө; алардын эпистемологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктоо; ар бир ыкманын күчтүү жана чектелүү жактарын аныктоо; синтетикалык методологиялык ыкманын зарылдыгын негиздөө.

Изилдөөнүн методологиялык негизи тарыхыйлуулук принцибине, салыштырмалуу аналитикалык жана дисциплиналар аралык методдорго негизделген. Герменевтикалык жана структуралык анализдин элементтери, ошондой эле сынчыл мамиле колдонулат, бул тарыхый билимдин ар кандай теориялык моделдерин салыштырууга мүмкүндүк берет.

Изилдөөнүн жыйынтыктары

19-кылымдын орто ченине чейин тарыхты түшүнүүдө жана түшүндүрүүдө теологиялык, объективдүү идеалисттик түшүнүктөр, субъективизм үстөмдүк кылып келгени белгилүү. Бул көз караштардын алкагында тарыхый процесс көбүнесе руханий же метафизикалык мааниге ээ алдын ала аныкталган максатка карай кыймыл катары чечмеленген. Тарыхчылар жана философтор фактыларды түшүндүрүүгө эмес, тарыхтын идеясын, анын адамзаттын тагдырындагы маанисин жана максатын ачууга умтулушкан. 19-кылымда пайда болгон позитивизм тарыхый реалдуулукту илимий, эмпирикалык жана фактылык изилдөө зарылдыгын белгилөө менен, тарыхты окуп-үйрөнүүдөгү илимийлүүлүккө карай бурулуш жасаган. Э. Дюркгейм белгилегендей, “метод тармагында жаратылган нерселердин баары убактылуу гана, анткени илим өнүккөн сайын методдор да өзгөрөт” [5, 30-б.]. Илимдеги методологиялык куралдар абсолюттук жана өзгөрүлбөс эмес, анткени алар илимий прогресс менен бирге өзгөрүп, өнүгүшү керек.

Позитивизм тарыхты байкоо жана себептүүлүк мыйзамдарына баш ийген илим катары аныктап, коомдук илимдерди жаратылыш илимдерине теңештирүүгө умтулду. Конттун айтымында, тарыхый процесс жаратылыш кубулуштары сыяктуу эле мыйзамдарга баш ийет – ал фактыларды байкоо жана классификациялоо аркылуу таанылат, мыйзам ченемдүү жана детерминацияланат [6, 42-б.]. Позитивисттик дүйнө таанымдын негизи

верификация принциби болуп саналат: тажрыйба менен тастыктала турган билимди гана акыйкат катары таануу зарыл. Тарыхый изилдөөлөр контекстинде карай турган болсок – бул изилдөөчү философиялык чечмелөөлөрдү, баалуулуктарды жана телеологиялык түшүндүрмөлөрдү четке кагып, документтештирилген фактыларга гана таянышы керек дегенди билдирет. Конт адам ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүндөгү үч этапты белгилейт: теологиялык, метафизикалык жана позитивдүү. Анын пикиринде заманбап адамзат акыркы этапка кирет, анда илим диний жана философиялык божомолдорду алмаштырат [6, 67-б.].

Позитивизмдин алкагында тарыхый процесс коомдун жалпы мыйзамдарга ылайык табигый өнүгүшү катары чечмеленет. Тарыхчынын негизги милдети окуяларды баалоо жана чечмелөө эмес, фактылардын ортосундагы себеп-натыйжа байланыштарын сүрөттөө, классификациялоо жана аныктоо болуп саналат. Позитивисттик тарыхнаама "объективдүү" жана "калыс" болууга умтулуп, тарыхый процессти субъективдүү талдоо туура эмес деп эсептейт. Француз позитивизминин өкүлдөрүнүн бири И. Тэндын сөзү менен айтканда, "тарых баяндоо эмес, адамдын иш-аракеттеринин илими болушу керек" [12, 18-б.]. Бул жагынан алганда, позитивизм доордун рухуна, идеяларга жана субъективдүү кабылдоого багытталган идеалисттик тарыхнаамага карама-каршы коюлат. Позитивизмдин көрүнүктүү өкүлү Г. Спенсер Дарвиндин эволюция принцибин социалдык чөйрөгө карай колдонуп, коом табигый тандалуу мыйзамдарына ылайык өнүгөт деп ырастаса, Э. Дюркгейм социологияда позитивисттик ыкмаларды колдонуп, социалдык фактыларды байкоо жана классификациялоо методун сунуштаган. Кыскасын айтканда, позитивизм тарыхый процессти окуп-үйрөнүүдө тарыхый фактыларды чогултууга, системалаштырууга жана текшерүүгө басым жасоо менен, коомдук процесстердеги типтерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү аныктоо методологиясын жактап, тарыхты түшүндүрүүдө объективдүүлүккө умтулган. Позитивизм тарыхый изилдөөлөргө илимий критерийлерди киргизип, тарыхтын эмпирикалык негизин түзүүгө умтулуу менен, социологиянын, саясат таануунун жана тарыхый антропологиянын өнүгүшүнө чоң таасир эткен. Ошентсе да редукционизмге жол берип, татаал руханий жана маданий кубулуштарды эмпирикалык фактылар деңгээлине түшүрөт. Ошондой эле адамдардын ишмердүүлүгүнүн субъективдүү жана баалуулукка негизделген аспектилерин этибарга албайт жана тарыхый окуялардын кокустук, эркиндик жана уникалдуулугун баалабайт. Позитивизмге карата сын 20-кылымда неокантчылыктын, герменевтиканын жана постпозитивизмдин (К. Поппер, Т. Кун, П. Фейерабенд) эмгектеринде күчөгөн, алар гуманитардык илимдердеги эмпирикалык ыкманын чектелүүлүгүн көрсөткөн [10, 49-б.].

Марксизм тарыхый процессти түшүнүүнүн ыкмасы катары социалдык-гуманитардык илимдердеги эң таасирдүү концепциялардын бирине айланып, коомдун тарыхый өнүгүшүнө материалисттик түшүндүрмө берген. Фактыларды жана байкоолорду баса белгилеген позитивизмден айырмаланып, марксизм коомдук өнүгүүнүн мыйзамдарына жана коомдук түзүлүштүн ички карама-каршылыктарына көңүл бурган. Тарыхты түшүнүүдөгү маркстык мамиленин негизи – тарыхый материализм, ал коомдун өнүгүшүндөгү чечүүчү факторлор өндүрүш мамилелери жана материалдык байлыктарды өндүрүү ыкмасы деп ырастайт. Маркстын айтымында, коомдук жашоону идеялар эмес, тескерисинче, коомдук бытие коомдук аң-сезимди аныктайт [1, 27-бет]. Муну рух, эрк же кудайдын камкордугу чечүүчү ролду ойногон тарыхтын идеалисттик түшүндүрмөлөрүнөн түп-тамырынан баш тартууну билдирген концепция катары түшүнүүгө болот.

Марксизмдин негизги түшүнүктөрүнүн бири – формация, ал өндүрүш мамилелеринин белгилүү бир системасы менен мүнөздөлгөн тарыхый жактан аныкталган коомдун түрү.

Формациялардын алмашуусу таптык күрөштүн натыйжасында жүрөрүн белгилеп, марксизм өндүргүч күчтөр менен өндүрүш мамилелеринин ортосундагы карама-каршылыкка өзгөчө басым жасайт. Өндүрүштүк мамилелер өндүргүч күчтөрдүн өнүгүү деңгээлине дал келбей калганда, социалдык карама-каршылык пайда болуп, революциялык өзгөрүүлөргө жана коомдук формациянын өзгөрүшүнө алып келет [16, 89-б.]. “Маркс техно-оптимизмге каршы” аттуу таасирдүү макаласында изилдөөчү К. Ройл Карл Маркстын акыркы эмгектеринин өзү тарыхый материализм моделинен четтеп, социализмдин кыймылдаткычы катары “технологиялык прогресстин” сызыктуу концепциясына шек келтирет деп ырастайт. [20].

Марксизм ошондой эле өнүгүү, карама-каршылык жана кубулуштардын өз ара байланышы принциптерине негизделген диалектикалык-материалисттик ыкманы сунуштаган. Бул ыкма тарыхый процесстерди кокустук окуялардын жыйындысы катары эмес, коомдун мыйзамдуу, зарыл кыймылы катары кароого мүмкүндүк берген. Ошентип, марксизм тарыхый билимге коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарына таянып, илимий жана системалык мүнөз берген.

Бирок, марксисттик ыкманын да белгилүү бир жетишпегендиктери бар. Алсак, Поппер анын экономикалык детерминизмин, башкача айтканда, материалдык факторлорго ашыкча көңүл буруусун, маданияттын, инсандын жана кокустуктун тарыхтагы ролун баалабай коюусун сынга алат [11, 73-б.]. Андан тышкары, 20-кылымда советтик тарыхнаамада марксизмдин догмага айланышы анын ийкемдүүлүгүн жана методологиялык ачыктыгын жоготууга алып келген.

Ошого карабастан, марксизм тарых илимине терең таасир этип, социалдык-экономикалык анализдин, тарыхый социологиянын жана маданий-тарыхый изилдөөлөрдүн өнүгүшүнө түрткү берген. Анын идеялары бүгүнкү күндө да, айрыкча дүйнөлүк масштабдагы бийлик структураларын, теңсиздикти жана социалдык динамиканы талдоодо кеңири колдонулуп келет. Л. Гринин жана А. Л. Гринин өздөрүнүн “Тарыхый материализм жөнүндө ой жүгүртүү: Концепциянын келечеги барбы?” макаласында тарыхый материализм XXI кылымда социалдык трансформацияларды талдоо ыкмасы катары актуалдуу бойдон кала берерин, бирок глобалдашуу жана технологиялык өзгөрүүлөрдү эске алуу менен кайра карап чыгууну талап кыларын белгилешет [18, 14-бет]. Бул пикирди марксизмге карай адилеттүү деп баалоого болот.

Структурализм тарыхый талдоо жүргүзүүнүн позитивисттик жана марксисттик моделдерине реакция катары катары 20-кылымдын экинчи жарымында, негизинен француз гуманитардык ой жүгүртүүсүндө жаралган. Ал тарыхый талдоо жүргүзүүнүн позитивисттик жана марксисттик моделдерине реакция катары пайда болуп, алардагы чектелгендикти жеңүүгө умтулган. Бул ыкмалардан айырмаланып, структурализм тарыхый окуяларга же экономикалык факторлорго эмес, тарыхый жана маданий кубулуштардын негизинде жаткан ички системаларга жана структураларга көңүл бурган. Структурализмдин негизги принцибинин маңызы төмөндөгүдөй: социалдык жана тарыхый чындык жеке адамдардын аракеттери менен эмес, системалык элементтердин ортосундагы туруктуу мамилелер – структуралар менен аныкталат. Тарыхый процесс тил, маданият, институттар, ой жүгүртүү жана жүрүм-турум формалары аркылуу көрүнгөн ошол структуралардын функционаланышы катары түшүнүлөт. Клод Леви-Стросс белгилегендей, структура – бул “элементтери өзгөрүп жатканда туруктуулукту сактаган мамилелер системасы” [7, 45-б.].

Структуралисттер тарыхты сызыктуу өнүгүү катары эмес, ар кандай убакыт масштабдарында болгон структуралардын көп деңгээлдүү өз ара аракеттенүүсү катары

карашкан. Алар үчүн тарыхый окуялар жөн гана терең ички мыйзам ченемдүүлүктөрдүн "үстүртөн көрүнүшү" болуп саналат. Мисалы, Мишель Фуко бүтүндөй доорлордун ой жүгүртүү формаларын аныктаган тарыхый жактан өзгөрүп турган билим түзүмү – эпистема түшүнүгүн киргизет [15, 88-б.].

Ошентип, структурализм адамзат коомдорундагы өзгөрүүлөрдү башкарган түбөлүктүү механизмдерди аныктоого аракет кылган. Тарых илими үчүн бул фактыларды сүрөттөөдөн системалык байланыштарды издөөгө жана тарыхый дискурстун логикасын талдоого өтүүнү билдирген. Тарыхнаамадагы структурализмдин тенденцияларынын бири структуралисттик марксизм болгон (Луи Альтюссер), ал Маркстын идеяларын структуранын лингвистикалык жана философиялык түшүнүктөрү менен айкалыштырууга аракет кылган. Альтюссер тарыхтын субъектиси жок жана алдын ала аныкталган план боюнча өнүкпөйт, тескерисинче, "субъектисиз процесс" деп ырастаган [1, 214-б.].

Структурализмди сынга алгандар анын антигуманисттик мүнөзүн, субъектин категориясын четке кагышын жана тарыхтагы инсандын, кокустуктун жана адамдын тандоосунун ролун баалабай коюусун белгилешет [8, 71-б.]. Андан тышкары, статикалык түзүмдөргө басым жасоо көп учурда тарыхый өзгөрүүлөрдүн динамикасын этибарга албоого алып келген. Ошого карабастан, структурализм гуманитардык илимдердин өнүгүшүнө терең таасир этип, постструктурализмдин жана дискурстук анализдин пайдубалын түптөгөн, бул тарыхый процессти тил, бийлик жана маданияттын өз ара аракеттенүүсүнүн татаал системасы катары түшүнүүсүн кеңейткен.

Заманбап изилдөөчүлөр тарыхый анализге структуралисттик мамилелерди иштеп чыгууну улантууда. Мисалы, Э. Кассирер структуралык ыкмалар бизге узак мөөнөттүү келечекте социалдык трансформациялардын кайталануучу үлгүлөрүн аныктоого мүмкүндүк берерин белгилейт [17, 39-б.]. Ал эми Р. Сточковски өзүнүн "Структурализм кайра каралды: Леви-Стросс жана тарыхый ой жүгүртүү" аттуу эмгегинде структурализм тарыхый өлчөмдү четке какпарын, тескерисинче, өзгөрүү механизмдерин жакшыраак түшүнүүгө жардам берерин көрсөтөт [21].

Постмодернизм философиялык жана методологиялык кыймыл катары 20-кылымдын экинчи жарымынын орто ченинде тааным жана прогресс жөнүндөгү модернисттик, структуралисттик түшүнүктөргө реакция катары пайда болгон. Ал эми тарыхый билим жаатында объективдүү чындык жана сызыктуу өнүгүү идеясынан баш тартып, тарыхты чечмелөөнүн көп түрдүүлүгү, дискурстар жана баяндоо катары түшүнүүгө карай түп-тамырынан өзгөрүү зарылдыгын белгилеген.

Постмодернисттик мамиленин негизги тезиси тарых "реалдуулукту" чагылдырбайт, тескерисинче, тил, текст жана бийлик аркылуу түзүлөт (конструкцияланат) дегенди билдирет. Мишель Фуко жазгандай, тарыхый билим ар дайым бийлик жана акыйкат үчүн күрөш аркылуу аныкталган дискурсивдик практикага айкалышат [14, 27-б.]. Фуко боюнча, тарыхчы "нейтралдуу байкоочу" боло албайт – анын чечмелөөсү ар дайым социалдык-маданий контекст менен шартталган. Жан-Франсуа Лиотар, Жак Деррида жана Хайден Уайт сыяктуу постмодернисттер тарыхый илимдин классикалык принциптери болгон объективдүүлүккө, себептүүлүккө жана универсалдуулукка күмөн жаратышкан. "Постмодерндик абал" аттуу эмгегинде Лиотар "улуу баяндоолордун" (глобалдык түшүндүрмө схемалар – марксизм, позитивизм) доору аяктаганын белгилеген [13, 8-б.]. Постмодернизм боюнча тарыхый процесстин бирдиктүү багыты же акыркы максаты жок: ал фрагменттелген, көп мааниге ээ жана контексттик.

Постмодернисттик методологиянын борбордук принциптеринин бири нарративизм – тарыхты фактыларды кайра куруу катары эмес, баяндоо формасы катары түшүнүү. Америкалык теоретик Хайден Уайт тарыхый текст жөн гана өткөндүн сүрөттөлүшү эмес, поэтикалык конструкция деп айткан, мында структура, метафоралар жана сюжеттик формалар тарыхый окуянын маанисин түзөт [13, 112-б.]. Андан тышкары, постмодернизм чындык менен ойдон чыгарылгандын, илим менен адабияттын ортосундагы катуу чек араларды четке кагып, бардык билимдер бийликтин дискурсивдүү формасы деп ырастайт. Фуко мындай деп баса белгилейт: "Билим бийликсиз жок, ал эми бийлик билимди өндүрүүсүз жок" [4, 54-б.]. Натыйжада, тарыхка постмодернисттик мамиле изилдөөчүнүн көңүлүн “эмне болгонуна” эмес, “кантип болгонун баяндоого” бурат. Ошентип, тарыхый процесс объект эмес, текст болуп калат, мында ар бир чечмелөө бирдей жарактуу жана деконструкцияга акылуу болот.

Постмодернизмдин сынчылары (атап айтканда, Дж. Серл жана А. Гидденс) мындай мамиле релятивизмге жана чындыктын критерийин жоготууга алып келерин, бул өткөн мезгил жөнүндөгү жалпы тыянактардын өнүгүшүн татаалдаштырарын белгилешет [3, 144-б.]. Ошого карабастан, постмодернизм гуманитардык илимдерге терең таасир этип, жаңы тармактардын – дискурстук талдоо, маданий жана гендердик изилдөөлөр, постколониялык теория, тарыхый эс тутум жана баяндоо тарыхынын өнүгүшүнө түрткү болду.

Заманбап изилдөөчүлөр постмодернизмдин тарыхый билимге тийгизген таасирин талкуулоону улантууда. Алсак, Р. Дженкинс постмодернизм тарыхчыларды өткөндү чечмелөөнүн сөзсүз субъективдүүлүгүн таанууга мажбурлаганын белгилейт [19, 59-б.]. Ал эми А. Такер постмодернисттик идеялар тарыхый илимдин эпистемологиясын жаңыртууга алып келип, тарыхый чындыкты контексттик көз караштардын көп түрдүүлүгү катары түшүнүү кеңейтилгенин белгилейт [22, 41-б.].

Позитивизм тарых түшүнүгүн коомдук өнүгүүнүн объективдүү үлгүлөрүн аныктоого умтулса, марксизм тарыхый процессти коомдук өндүрүш системасындагы карама-каршылыктардын натыйжасы катары карап, динамикасын аныктоого аракеттенет. Структурализм басымды белгилүү бир окуялардан маданияттын, тилдин жана жамааттык аң-сезимдин терең структураларына бурса, постмодернизм өз кезегинде бирдиктүү акыйкат идеясын четке кагып, тарыхты баяндоолордун жана чечмелөөлөрдүн көптүгү катары кароону сунуштаган. Төмөндөгү таблицада биз карап жаткан тарыхый процессти түшүнүүнүн ыкмаларынын негизги идеяларын, артыкчылыктары менен жетишпеген жактарын көрсөттүк (таблица 1).

Таблица 1.

Ыкма	Негизги идеялар	артыкчылыктары	жетишпеген жактары
Позитивизм	Тарыхты табият мыйзамдарына баш ийген илим катары аныктоо	Объективдүүлүк, эмпирикалык текшерүү мүмкүнчүлүгү	Субъективдүү жана маданий факторду этибарга албоо
Марксизм	Тарыхты таптык күрөштүн жана экономикалык мамилелердин натыйжасы катары аныктоо	Системалык, түшүндүрүү күчү	Детерминизм, идеологиялаштыруу
Структурализм	Тарых ойдун жана	Жаңы	Абстракттуулук,

	тилдин структуралары менен аныкталат	аналитикалык моделдер, дисциплиналар аралык	конкреттүүлүктөн четтөө
Постмодернизм	Интерпретациялоонун көптүгү, универсализмди четке кагуу	ийкемдүүлүк, маданий плюрализм	Релятивизм, объективдүү критерийлердин жоктугу

Тарыхый процессти түшүнүүнүн негизги ыкмаларын салыштырмалуу талдоо тарыхый билимдин методологиялык багыттары терең эволюцияга дуушар болгон деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет. Каралып жаткан ар бир ыкма тарых философиясынын өнүгүшүндөгү өзгөчө этапты билдирет, илимий парадигмалардагы жана өткөндү чечмелөө ыкмаларындагы өзгөрүүлөрдү чагылдырат.

Бул ыкмалардын айкалышы тарыхый ойдун өнүгүшүн – универсализмге менен объективдүүлүккө умтулуудан маданий жана когнитивдик ар түрдүүлүктү таанууга чейинки жолун көрсөтөт. Ошентип, тарыхый билим ар кандай методологиялардын ортосундагы диалог үчүн мейкиндикке айланат, мында бир дагы методология эң акыйкаттуулук укугуна ээ эмес.

Заманбап тарых философиясы жана методологиясы классикалык менен постклассикалык мамилелерди синтездөө жолдорун теренирээк карап чыгууну талап кылат. Азыркы мезгилдеги дисциплиналар аралык изилдөөлөрдүн объектилери, өзүнүн өнүгүүсүн жана ачыктыгын мүнөздөгөн уникалдуу системалар болуп калууда [2, 624-6.]. Биздин оюбузча, изилдөөнүн келечектүү багыты – тарыхый материализмди жана герменевтикалык методдорду интеграциялоо болуусу керек, анын максаты катары структуралык анализди, социалдык-экономикалык факторлорду жана маданий-дискурсивдик контексттерди айкалыштыра алган жаңы типтеги тарыхый ой жүгүртүүнү өнүктүрүүнү аныктоого болот.

Андан тышкары, санариптештирүүнүн жана глобалдык коммуникациялык процесстердин тарыхый аң-сезимдин формаларына тийгизген таасири маселеси актуалдуу бойдон калууда. Постинформациялык коомдун контекстинде тарыхый анализдин салттуу методологиялары кайра баалоону жана жаңы когнитивдик, технологиялык реалдуулуктарга ыңгайлашууну талап кылат.

Ошентип, 21-кылымда тарыхый методологиянын өнүгүшү мурунку теориялык моделдерди четке кагууну эмес, тескерисинче, аларды бирдиктүү изилдөө тармагында философияны, социологияны, маданият таанууну жана когнитивдик илимдерди бириктирген дисциплиналар аралык мамиленин алкагында кайра карап чыгууну болжолдойт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Альтюссер Л. За Маркса. – М.: Праксис, 2020. – 416 с.
2. Арзыматов Ж.С. Постклассикалык эмес илимде өзүн уюштуруу парадигмасы. // И. Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. – 2025. – №2/2. – С. 622–628.
3. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. – СПб.: Питер, 2021. – 448 с.
4. Деррида Ж. О грамматологии. – М.: Ad Marginem Press, 2022. – 512 с.
5. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод и назначение. — Киев: Юниверс, 1995.
6. Конт О. Курс позитивной философии. – СПб., 1896. – 654 с.

7. Леви-Стросс К. Структурная антропология. – М.: Академический проект, 2018. – 480 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера. Культура и история. – СПб.: Искусство-СПб, 2021. – 704 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. – М.: Политиздат, 1965. – Т. 3. – 512 с.
10. Поппер К. Логика научного исследования. – М.: Республика, 1994. – 415 с.
11. Поппер К. Открытое общество и его враги. – М.: Республика, 1992. – Т. 2. – 412 с.
12. Тэн И. Философия искусства. – М.: Искусство, 1991. – 352 с.
13. Уайт Х. Метаистория: воображение в истории XIX века. – М.: Прогресс-Традиция, 2021. – 448 с.
14. Фуко М. Археология знания. – СПб.: А-сэд, 2019. – 416 с.
15. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. – СПб.: А-сэд, 2019. – 528 с.
16. Энгельс Ф. Анти-Дюринг. – М.: Госполитиздат, 1966. – 543 с.
17. Cassirer E. Structuralism and Historical Logic: Rethinking Patterns of Change. – London: Routledge, 2021. – 312 p.
18. Grinin L., Grinin A.L. The Reflection on Historical Materialism: Does the Concept Have a Future? // World Futures, 2023, Vol. 79, No. 7, pp. 413–431. DOI: 10.1080/02604027.2023.2207569.
19. Jenkins R. Reconsidering Postmodern History: Narratives, Truth, and Power. // History and Theory, 2021, Vol. 60, No. 3. – P. 55–74.
20. Royle C. Marx Against Techno-Optimism. // Contributions to Political Economy, 2024, Vol. 43, No. 1, pp. 94–112. DOI: 10.1093/cpe/bzae005.
21. Stoczkowski R. Structuralism Revisited: Lévi-Strauss and Historical Thought. // History and Theory, 2022, Vol. 61, No. 3. – P. 25–47.
22. Tucker A. Historiography and the Postmodern Condition: Knowledge, Context, and Relativism. – London: Routledge, 2023. – 292 p.

Рецензент: философия илимдеринин доктору, профессордун м.а. Сариева К.